

Gyermekvállalás és gyermektelenség a foglalkoztatási viszonyok tükrében

Bevezetés

Jelen tanulmány célja a munkaerőpiaci folyamatok összefüggéseinek bemutatása a gyermekvállalás aspektusában. A vágyott és a ténylegesen megszületett gyermekek száma közötti eltérés gyakori a fejlett társadalmakban: a gyermekvállalási szándék sokkal erőteljesebb, mint amit a végül ténylegesen megszületett gyermekek száma tükröz.

Magyarországon a családot tervezők jövőbeli gyermekvállalási szándékait tekintve még mindig a kétgyermekes családmódel a legelterjedtebb (Kapdebo et al., 2022; Papházi et al., 2023). A tényleges gyermekszám azonban messze elmarad az egyszerű reprodukcióhoz szükséges értéktől: a negyvenévesek körében 1,54, a harmincéves korosztályban pedig alig haladja meg az egy gyermeket (1,03) (Papházi et al., 2022).

A magyar társadalomban nő ugyan a gyermektelenek és az egygyermekesek aránya, az ideális gyermekszám azonban stabilan a kétgyermekes családmódel tartósságát mutatja. A munkaerőpiaci helyzet és leterheltség befolyásolja mind a tényleges, mind az ideálisnak tekintett gyermekszámot, ahogy az ISSP-adatfelvételekből látható.

A munkahelyi és a családi kötelezettségek összeegyeztethetősége

A fejlett társadalmakban a tényleges és a vágyott családméret közötti különbséget jellemzően az anyák munkaerőpiaci lehetőségei és az a képességük határozza meg, hogy ezeket miként tudják összeegyeztetni a gyermekvállalással (Bacci, 2001). A magánélet és a karrier összeegyeztetésének kérdése már az életpálya elején (a családalapításnál) felvetődik (Engler és Pári, 2021), a nők életében a munkavállalás és a gyermekvállalás verseng egymással (Oshio, 2019). A gyermekvállalási megfontolásokban kiemelkedő jelentőségű a biztos munkahely (Kapdebo et al., 2022), valamint a gyermeket nem tervezőknél szándékuk esetleges megváltozásában a jövedelmi viszonyokon

kívül a munkavállalási tényezők játsszák a legfontosabb szerepet (Papházi et al., 2022).

A KINCS (2022) nők munkaerőpiaci helyzetére vonatkozó felmérése arra utal, hogy a családbarát munkakörnyezet hiánya, valamint az otthoni és a munkahelyi élet összeegyeztetésének problémái megnehezítik a kisgyermekes anyák munkaerőpiaci visszailleszkedését. A válaszadók többsége szerint a gyermekgondozásból a munkaerőpiacra visszatérő nők számára a legnagyobb nehézséget a rendszeres gyermekfelügyelet megoldása jelenti, kiemelték a beteg gyermek ápolásának megpróbáltatásait, a családbarát munkahelyi körülmények hiányát és általában az otthoni és a munkahelyi kötelezettségek összeegyeztetésének nehézségeit, ezeken kívül még a munkába járás bonyodalmait és az otthoni kötelezettségek egyenlőtlen megosztását említették. A megkérdezettek 68 százaléka szerint egy nőnek tartania kell attól, hogy hátrányos helyzetbe kerül a gyermekvállalási tervei miatt. A magyarok 81 százaléka gondolja úgy, hogy a kisgyermek megsínyli, ha az anya a gyermek féléves korában visszamegy dolgozni. A megkérdezetteknek csupán 15 százaléka van azon a véleményen, hogy ez nincs hatással a gyermekre (KINCS, 2022).

A munka és a magánélet egyensúlya egyre inkább felértékelődik. „Az anyaság összeegyeztethetősége mindkét szülő munkapiaci részvételével sok pár számára kívánatos cél, rendszerint a személyes önmegvalósítás és a gazdasági szükségszerűség okán” (Demeny, 2011: 271).

A nők foglalkoztatási rátája a legtöbb európai országban jelentős mértékben nőtt az utóbbi évtizedekben, de továbbra is erősen befolyásolja a gyermekek száma és életkora (Makay, 2024). A nemzetközi példákban is különösen a nők számára jelent terhet a gyermekvállalás: az esetek túlnyomó többségében a szülés után a nők maradnak otthon a gyermekkel, ami csökkenti a jövedelmüket, és karrierjükben töréshez vezethet. A magasabb iskolai végzettségű nők általában magasabb jövedelemmel rendelkeznek, jobb

a munkaerőpiaci kilátásaik, és általában nagyobb valószínűséggel tekintik munkájukat az önmegvalósítás fontos eszközének. Mivel a magasabb iskolai végzettségű nőknek magasabbak lehetnek a gyermekvállalás alternatív költségei, mint alacsonyabb végzettségű társaiknak, nagyobb valószínűséggel maradnak gyermektelenek (Szalma és Takács, 2012).

Ami a kisgyermekes nők munkaerőpiaci integrációját és foglalkoztatási attitűdjét illeti, a szakirodalom szerint a nők munkaerőpiaci részvételének folyamatos növekedése két irányzattal magyarázható. Az első tendencia az, hogy az anyák igyekeznek hozzájárulni a háztartás pénzügyi kiadásaihoz. A második irányzat olyan egyéni jellemzőkkel kapcsolatos, mint a társadalmi hasznosság, az életkor, a tapasztalat és az iskolai végzettség. A kutatási eredmények mindkét magyarázatot alátámasztják. A kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy a kisgyermekes anyák munkaerőpiacra való visszatérését erősen befolyásolja, hogy a partnerük hogyan vélekedik az anya fizetett munkájáról. A munkahely kiválasztásakor az anyák számára kiemelten fontos egy biztonságos és stabil munkahely választása, hogy a gyermek betegsége esetén otthon maradhassanak, és hogy a bölcsőde/óvoda nyitvatartása összeegyeztethető legyen a munkahely elvárásaival (Kőműves et al., 2023). Emellett az apa otthon maradása, azaz a kisgyermekkel töltött idő megosztása a szülők között nemcsak a kisgyermekes anyák munka–magánélet konfliktusát enyhítheti, hanem sokszor mindkét szülő esetében hozzájárulhat a munka és a magánélet egyensúlyának eléréséhez is (Drjenovszky és Sztáray, 2023).

A „munkaerőpiaci karriert” választókra az életpálya teljes hosszán a folyamatos (megszakítás nélküli) munkaviszony jellemző. Ezt az életformát nagyobb arányban az iskolázott, főként a felsőfokú végzettségű és/vagy magas beosztású nők vállalják. Ők vagy gyermektelenek, illetve egyedülállók, vagy szülés esetén sem szakítják meg keresőtevékenységüket (Koncz, 2016).

A magasan képzett nők különálló csoportot képeznek, és körükben születési kohorsztól függetlenül magasabb a gyermektelenek aránya (Szabó, 2019). Bár a magasan képzett nők a gyermekvállalás után általában gyorsabban térnek vissza a munkaerőpiacra, mint kevésbé képzett társaik, távollétük azzal a kockázattal jár, hogy tudásuk elévül, és nem tudják képzettségüknek megfelelően hasznosítani a munkaerőpiacon (Paksi, 2014).

A szakirodalom alapján a gyermektelenségnek számos szociális, társadalmi, gazdasági és demográfiai következménye ismert. Elmondható, hogy a gyermektelen fiatalok körében gyakrabban fordulnak elő depressziós tünetek, rosszabb a házastársi/élettársi kapcsolatuk minősége, és kevésbé boldogok, mint a gyermekes fiatal felnőttek, ugyanakkor nem kevésbé elégedettek az életükkel, mint a gyermekes szülők. A gyermekvállalást jelenleg elutasító gyermektelenek elsősorban a fiatalabbak, a magasabb végzettségűek, a magasabb jövedelműek, a nagyvárosiak, a nem vallásosak, az egyedülállók és a férfiak (Pári és Balog, 2022).

A Magyar Ifjúság Kutatás 2020 adatai szerint a gyermekvállalást nem tervező fiatalok a szubjektív jólétüket tekintve elégedetlenebbek a jelenlegi életükkel a gyermekvállalást tervezőknél, és úgy gondolják, hogy a gyermekvállalás tovább rontana az életésélyeiken (Bencze, 2023).

Az 1980-as évek közepén született és jelenleg a harmincas éveik közepén járó fiatalok gyermekvállalási jellemzői nem a gyermektelenség csökkenését, hanem egyértelmű további növekedését jelzik előre. Tehát egy tartós és fenntartható szintre törekvő termékenységi fordulathoz ma Magyarországon nem egyszerűen a teljes termékenységi arányszám további növelésére lenne szükség, hanem mindezt olyan társadalmi környezetben kellene megvalósítani, amelyben a gyermektelenség aránya is csökken (Kapitány és Spéder, 2021). A jövőt illetően összességében nem várható a gyermektelenek arányának kiugró növekedése, de az előző években közölt adatok alapján növekedhet a tudatosan gyermektelenek száma (Nagy és Pári, 2021).

Módszertani megjegyzések

Az ISSP-adatfelvételek segítségével azt vizsgáljuk, hogy milyen összefüggéseket lehet megállapítani a gyermekvállalás és a munkával való leterheltség kapcsolatában, illetve a gyermekvállalás elmaradása – az ideális gyermekszám tekintetében ennek csekélyebb mértéke – mennyiben vezethető vissza azokra a hatásokra, amelyek az adatfelvételekben a tágabb értelemben vett munkaviszonyok (munkahelyi, munkavégzési viszonyok) vonatkozásában megjelennek. A munkahelyi viszonyok hatása – a gazdasági aktivitáson és a foglalkozáson, Ferge Zsuzsa (1969) munkajellegcsoportjain túl – a munkaidő hossza és a túlmunka előfordulása tekintetében jelenik meg a négy vizsgálható adatfelvételben.

Vizsgálódásunk központi eleme tehát, hogy a munkavégzési viszonyok okozta fáradtságnak, a túlmunka gyakoriságának és az ezekből adódó munkával való leterheltségnek van-e kimutatható hatásuk a megszületett gyermekek számára, és befolyásolják-e a megkérdezettnek az ideális gyermekszámról való elképzelését.

Öt ISSP-adatfelvétel célolta kimondottan a családok helyzetét (1988, 1994, 2002, 2012, 2022), ebből az 1988-as adatfelvételnek csak az angol változata áll rendelkezésre. Ez utóbbi a kutatásunk szempontjából nem is releváns, mert számos kérdésben (például iskolai végzettség, gazdasági aktivitás) nem a magyar kategorizálást követi, ezért nem használtuk fel. Kihagytuk a vizsgálatból az 1994-es adatfelvételt is, melynek során a meglévő gyermekek számát, amely témánk szempontjából lényeges függő változó, csak a háztartáson belül lévőket tekintve kérdezték, ezért ezt az adatot nem lehetett összehasonlítani a többi év számaival. A további három év vizsgálata, amely ráadásul épp két tízéves periódust jelöl ki, lehetőséget ad arra, hogy tendenciákat is megjeleníthessen. Az adatfelvételekben nem minden változó áll rendelkezésre egyformán. A munkanélküliségtől való félelemre 1994-ben még rákérdeztek, de a családok helyzetére fókuszáló későbbi adatfelvételekbe ez már nem került bele. A munkával kapcsolatos fáradtságot és túlmunkát pedig, amely feltételezésünk szerint magyarázhatja a gyermekvállalás elmaradását, 1994-ben nem kérdezték.

Több adatfelvétel változóinak „közös nevezőre hozása” némely esetben viszonylag egyszerű, ilyen például az iskolai végzettség vagy a családi állapot. Más tényekre egymástól lényegesen eltérő módon is rákérdezhetek az adatfelvételek során, például a gazdasági aktivitással kapcsolatban. Ezeknél erőteljesebb egyszerűsítésekre kényszerültünk. Noha több év adatfelvételeinek összehasonlítása ugyanazon kérdések esetében is vethet fel megfontolásra érdemes szempontokat, úgy gondoljuk, a létrehozott változóink fogalmi azonossága biztosítja a mérés érvényességét, amit eloszlásaik hasonlósága is megerősít. Ennek alapján állításaink megbízhatók a többnyire ezerfős adatfelvételek vonatkozásában, amelyeknél a következetes összehasonlíthatóság nem érvényesült minden tekintetben. Az érvényességi kérdésre jó példa a nettó jövedelem értéke: 2022

előtt másképp kategorizálták a jövedelemhatárokat, ezért 1994-ben sokkal többen voltak nettó százezer forint alatt, mint 2022-ben, viszont mindegyik évben értelmezhető az átlagos, az ennél alacsonyabb vagy magasabb jövedelem, amely már nem a nominális pénzösszegetől függ.

Érvényességi kérdések felvetődnek a meglévő gyermekek számával kapcsolatban is, ami vizsgálatunk egyik függő változója. A 2022-es felvételben ugyanis a korábbiaktól eltérően nem a megszületett gyermekek számát kérdezték, hanem ezt: „Élete folyamán hány gyermeket nevelt Ön? (beleértve a vér szerinti, nevelt vagy örökbe fogadott gyermekeket is).” A nevelt gyermekek száma jelentős eltérést mutathatna, hiszen valaki nevelhetne akár több gyermeket is anélkül, hogy vér szerinti gyermeke lenne. Az adatok eloszlása azonban erre a 2022-es változóra nem mutat lényeges eltérést, mint a 2012-es és a 2002-es kérdéseknél, ezért a vizsgálatba bevonhatónak gondoljuk a 2022-es felvétel változóját, mert az eloszlások hasonlóságából következően azt gondoljuk, hogy a nevelt gyermekek száma a mintában elhanyagolható volt. A már említett 1994-es adatfelvételnél, amely a háztartásban élő gyermekek számát kérdezte, lényegesen különböző a gyermekek száma, mint a többi felmérésben. Az ideális gyermekszámra mind az öt adatfelvételben csaknem ugyanúgy kérdezték rá, viszont a fő független változóink (a munkaidő hossza, a munkaviszonyokból fakadó fáradtság és túlmunka gyakorisága) csak az utolsó háromban vannak jelen, méghozzá teljesen azonos formában. Emiatt annak a problémának a vizsgálatára, hogy a munkavégzési viszonyok okozta leterheltség kimutathatóan eredményez-e kisebb mértékű gyermekvállalást, illetve visszafogja-e az ideális gyermekszámot, ugyancsak az utolsó három adatfelvételt használjuk fel az elemzésünkben.

A meglévő gyermekek száma a foglalkoztatási viszonyok függvényében

Az adatfelvételek meglehetősen jól tükrözik a születések változását: az átlagos gyermekszámot 2002-ben mérték a legmagasabbnak (1,57 fő), 2022-ben a legalacsonyabbnak (1,40 fő), amely az egyes változókkal való összefüggésben természetesen az esetszámok függvényében is változhat. A változók közti kapcsolatok erősségét mutató Eta-együtthatókból¹ látható,

¹ Az Eta-mutató egy alacsony mérési szintű független változó és egy magas mérési szintű függő változó kapcsolatát méri a korrelációs együtthatóhoz hasonlóan.

hogyan alakul a gyermekszám alakulásában az életkor, a párkapcsolati helyzet és az iskolai végzettség mellett nagy szerepe van a gazdasági aktivitást mutató változónak is, míg a kérdezett neme alig jelent befolyásoló tényezőt. Összességében a változók mutatják a fontosabb demográfiai összefüggéseket: az átlagos gyermekszám magasabb a nőknél és a házasoknál, csökken az iskolai végzettség emelkedésével, és növekszik az életkor emelkedésével (1. táblázat).

A gazdasági aktivitást mutató képzett változónk² meglehetősen erős, hiszen a kétváltozós összefüggések között nagyobb hatást jelent a gyermekszámok alakulása, mint a tényleges párkapcsolati helyzet: 2002-ben önmagában 15 százalékos, 2012-ben 17,1 százalékos, 2022-ben 14,4 százalékos magyaráz meg a gyermekszám heterogenitásából, míg a párkapcsolati helyzet esetében az Eta² (a megmagyarázott hányad) csak 7,8, illetve 13,4 és 3,9 százalékos magyarázóerőt mutat 2002-től kezdve. A gazdasági aktivitáson belül az aktív–inaktív törésvonal jelentősége kiemelkedő a gyermekvállalásban, azonban figyelembe kell venni, hogy az inaktívak egy jelentős része (a gyermekükkel otthon lévő, különböző anyasági ellátásokban részesülő szülők) aktív dolgozóból lett inaktív, míg a nyugdíjasok esetében az életkori hatás, a korábban inkább elterjedt magasabb gyermekvállalási ráta hatása jelenik meg a nagyobb átlagokban.

A foglalkoztatási viszonyok függvényében a munkahelyen töltött idő hosszának (túlmunkának) a gyermekvállalási szándéokra gyakorolt hatását tudjuk vizsgálni. Erre a témára a három elemzett évben teljesen azonosan kérdeztek rá, de az egyes években másokra vonatkozóan.³ 2002-ben például azokra

kérdeztek rá, akik előzőleg azt választották, hogy dolgoznak, azaz valamilyen pénzkereső tevékenységet végeznek. 2012-ben a kérdést mindenkinek feltették, de az adatbázisban a „nem vonatkozik rá” kategóriába kerültek a nem aktívak. 2022-ben szintén mindenkinek feltették ezt a kérdést, de az inaktívak jelentős része nem a „nem vonatkozik rá”, hanem a „sosem fordult elő” kategóriába került. Ugyancsak azonosan kérdeztek rá a munkaidő hosszára is, de csak a foglalkoztatási szempontból aktívknál.⁴ A munkaidő hossza magától értetődően összefüggést mutat a túlmunkával: a heti negyven óránál kevesebbet dolgozókat a legkisebb arányban érinti a túlmunka, míg a negyven óránál többet dolgozókat kiemelkedően. A fáradtság és a túlmunka együttes hatását jeleníti meg a leterheltséget jelző, e két tényezőt összevontan mutató változónk, amely azonban nem feltétlenül mutat nagyobb magyarázóerőt az egyes kapcsolatvizsgálatokban.

Bár a foglalkoztatás hatása az átlagos gyermekszám változására kimutatható, érthető módon jóval gyengébb az egyes szociodemográfiai változókénál: a munkahelyi viszonyok jelentette nehézségek következtében ugyanis az emberek nem lemondanak a gyermekvállalásról, hanem az eredetileg vágyott gyermekszámot csökkentik, s ezzel visszafogják a magasabb paritású gyermekek, a második és többedik gyermek megszületését. A munkaviszonyok okozta leterheltség indikátorai külön-külön (például fáradtság, túlmunka) és együttesen is csökkenő gyermekszámot jeleznek a leterheltség fokozódásával (2. táblázat). A 2022-es év adatai a gazdaságilag aktívakra szűrve nem adnak szignifikáns eredményt.

² A gazdasági aktivitásra eltérően kérdezték rá az egyes években. 2002-ben a teljes és nem teljes munkaidős alkalmazottak, valamint a saját vállalkozásban dolgozók kerültek az aktívak közé. Az anyasági támogatásban részesülők közé a gyesein, gyedeken vagy gyeten lévőket tartoztak, akár volt munkahelyük korábban, akár nem, valamint idesorolták a mintában lévő kisszámú háztartásbelit és szociális támogatásból élőt is. 2012-től a kérdőív eltérően kérdezett: itt már az aktív az alkalmazottakat, az önálló vállalkozókat és az alkalmi munkából élőket jelenti; a kérdőívben nem jelennek meg a szociális támogatásból élők, viszont a háztartásbelik igen. Ez a 2002-höz képest egyszerűbb csoportosítás változatlanul került át a 2022-es kérdőívbe a gazdasági aktivitás vonatkozásában. Az egyéb kategóriában lévőket (például 2002-ben a sorkatonák) az egyes években figyelmen kívül (missing) kerültek az elemzésre kialakított változóban.

³ „Kérem, hogy a válaszlapon segítségével mondja meg, hogy az elmúlt három hónapban milyen gyakran fordultak Önnek elő a következő dolgok: »Túl fáradtan ért haza a munkából ahhoz, hogy az otthoni teendőit ellássa.« »Olyan sok időt töltött a munkahelyén, hogy csak nehezen tudta aztán elvégezni az otthoni feladatait.«» A válaszlehetőségek a következők voltak: 1 – hetente többször; 2 – havonta többször; 3 – az elmúlt három hónapban egyszer vagy kétszer fordult elő; 4 – sosem az elmúlt három hónapban. Rendszeresnek az 1-es és 2-es válaszlehetőséget tekintettük, a 3-ast alkalmi előfordulásúnak, túlmunkán pedig a munkahelyen töltött túl sok időt értettük.

⁴ „És körülbelül hány órát tölt Ön átlagosan munkával egy héten? Kérem, számítsa bele a túlórákat és az esetleges mellékállásait is!”

1. táblázat: A gyermekek átlagos száma a kérdezettek főbb szociodemográfiai változói szerint

Megnevezés	2002		2012		2022	
	Átlagos gyermekszám	Eta	Átlagos gyermekszám	Eta	Átlagos gyermekszám	Eta
Nem N=1022, 1008, 1027						
férfi	1,42	0,111	1,37	0,072	1,31	0,068
nő	1,71		1,55		1,47	
összesen	1,57***		1,47**		1,40**	
Korcsoport N=1019, 996, 1027						
18-29 éves	0,48	0,465	0,37	0,460	0,52	0,454
30-39 éves	1,74		1,52		0,91	
40-49 éves	1,91		1,84		1,19	
50-59 éves	1,84		1,70		1,63	
60 év fölötti	1,98		1,90		2,08	
összesen	1,57***		1,49***		1,40***	
Legmagasabb befejezett iskolai végzettség N=1021, 1007, 1027						
legfeljebb 8 ált	1,97	0,234	1,86	0,244	2,25	0,359
szakmunkás	1,54		1,56		1,53	
érettségi	1,30		1,13		1,05	
diploma	1,21		1,20		0,97	
összesen	1,57***		1,47***		1,40***	
Tényleges párkapcsolati helyzet szerint N=1021, 1004, 1014						
egyedülálló	1,19	0,279	1,02	0,367	1,17	0,196
házasságban él	1,89		1,97		1,65	
élettársi kapcsolatban él	1,14		1,51		1,24	
összesen	1,57***		1,47***		1,38***	
Munkajellegcsoport szerint N=947, 908, 977						
vezetők	1,50	0,213	1,41	0,182	1,52	0,296
diplomás és szellemi szabad	1,15		1,26		0,93	
egyéb szellemi	1,46		1,28		1,14	
iparos, kereskedő, szolgáltató	1,46		1,53		1,38	
szakmunkás	1,48		1,48		1,32	
betanított munkás	1,91		1,81		1,94	
segédmunkás	1,81		1,87		2,11	
mg. fizikai és gazdálkodó	2,18		1,85		2,03	
összesen	1,62***		1,55***		1,41***	
gazdasági aktivitás N=1013, 998, 1020						
aktív dolgozó	1,39	0,387	1,27	0,414	1,15	0,379
tanuló	0,00		0,01		0,00	
htb, anyasági, egyéb eltartott	2,30		2,51		2,04	
nyugdíjas	1,94		1,85		2,08	
munkanélküli	1,06		1,64		1,65	
összesen	1,57***		1,46***		1,40***	

Megjegyzés: *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

2. táblázat: A gyermekek átlagos száma a kérdezettek munkaterheltség-indikátorai szerint

Megnevezés	2002		2012		2022	
	Átlagos gyermekszám	Eta	Átlagos gyermekszám	Eta	Átlagos gyermekszám	Eta
munkaviszonyból fakadó fáradtság gyakorisága N=470, 575, 930						
sosem	1,54	0,133	1,53	0,111	1,56	0,137
alkalmanként	1,57		1,35		1,28	
rendszeresen	1,27		1,23		1,18	
összesen	1,39**		1,34**		1,34***	
munkaviszonyból fakadó túlmunka gyakorisága N=467, 567, 930						
sosem	1,55	0,132	1,51	0,110	1,55	0,138
alkalmanként	1,46		1,24		1,19	
rendszeresen	1,23		1,24		1,23	
összesen	1,39**		1,34**		1,34***	
munkaviszonyból fakadó leterheltség N=470, 577, 935						
nem terhelt	1,65	0,125	1,53	0,111	1,62	0,155
alkalmanként	1,49		1,36		1,24	
rendszeresen	1,29		1,22		1,20	
összesen	1,39**		1,33**		1,34***	

Megjegyzés: *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$.

Megállapítható a gyermekvállalási szándékot mérőklő hatás, amelyet a foglalkoztatási viszonyok okoznak. Itt a gyermek nélküliek is megjelennek, és láthatóvá teszik, hogy nagyobb arányban gyermektelenek azok, akiknél a leterheltség erősebb (1. ábra). Bár a kapcsolatok gyengése miatt a tendenciák nem teljes következetességgel tükröződnek, az ábrában megmutatkozik, hogy a gyermektelenek aránya nő a munkahelyen tapasztalható leterheltséggel. Ezzel csaknem megegyezik az egygyermekesek arányváltozása is, míg a kétgyermekesek aránya a leterheltséggel már csökken, és ezt követi, még ha bizonytalanabban is, a három- és többgyermekesek arányának a csökkenése. A 2022-es év a gazdaságilag aktívak esetében ezúttal sem szignifikáns a vizsgált változókat tekintve.

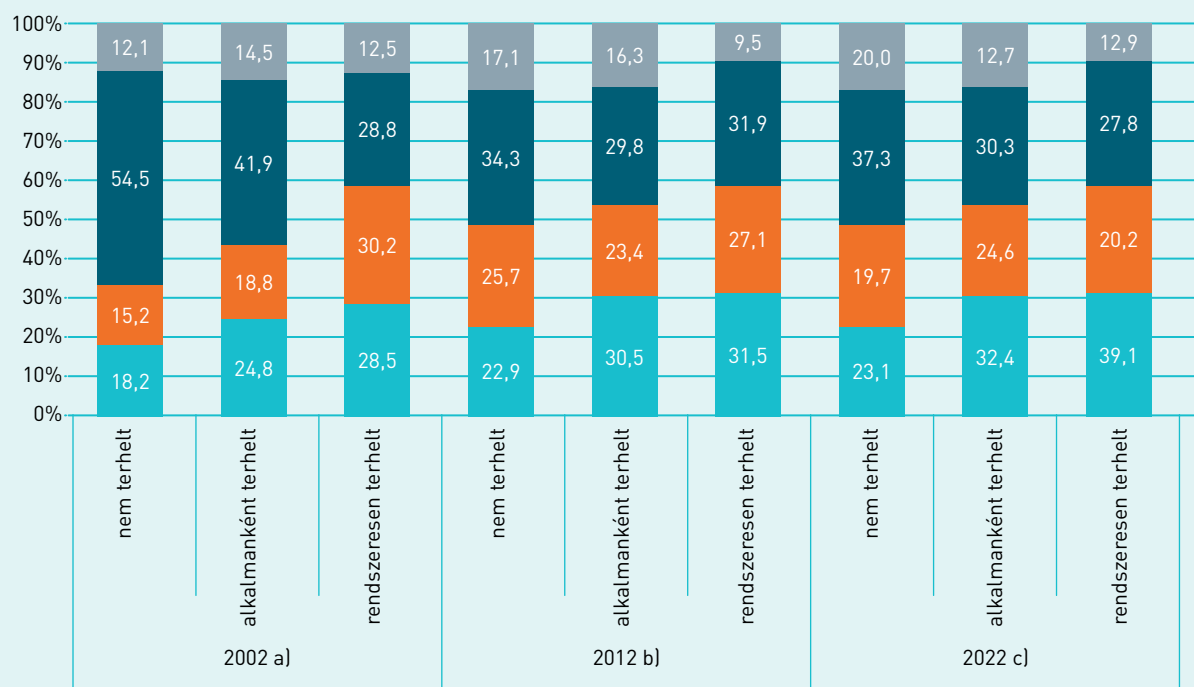
A munkaviszonyok hatása az ideális gyermekszámra

Az ideális gyermekszám azt jelenti, hogy a válaszadó hogyan vélekedik a családok számára kívánatosnak tartott családnagyságról (Papházi et al., 2022: 85). Vizsgálatunk kezdetén azt feltételeztük, hogy a munkahelyi viszonyok ideális gyermekszámra kifejtett hatása erőteljesebb lesz, a rendszeres fáradtság és/vagy a túlmunka okozta leterheltség jobban kihat majd az elméletben megfontolt gyermekszámra, mint a valóságosra, a munkaerőpiaci helyzet kényszerei inkább visszafogják az elképzelt családnagyságot, mint a tényleges gyermekvállalást.

Az ideális gyermekszámra vonatkozó kérdést mind az öt adatfelvétel során szinte ugyanúgy tették fel, ami biztosítja a válaszok érvényes összehasonlíthatóságát.⁵ A meglévő gyermekek számát és az ideális gyermekszámot megnevezők összehasonlítását a 2. ábra mutatja.

⁵ 2012-ben és 2022-ben így szólt a kérdés: „Ön szerint általánosságban hány gyermek ideális egy családban?”, 2002-ben pedig így: „Ön szerint általánosságban hány gyermek ideális egy mai magyar családban?”

1. ábra: A kérdezettek aránya gyermekszám-kategóriák és a munkaviszonyban tapasztalt leterheltség szerint (%)

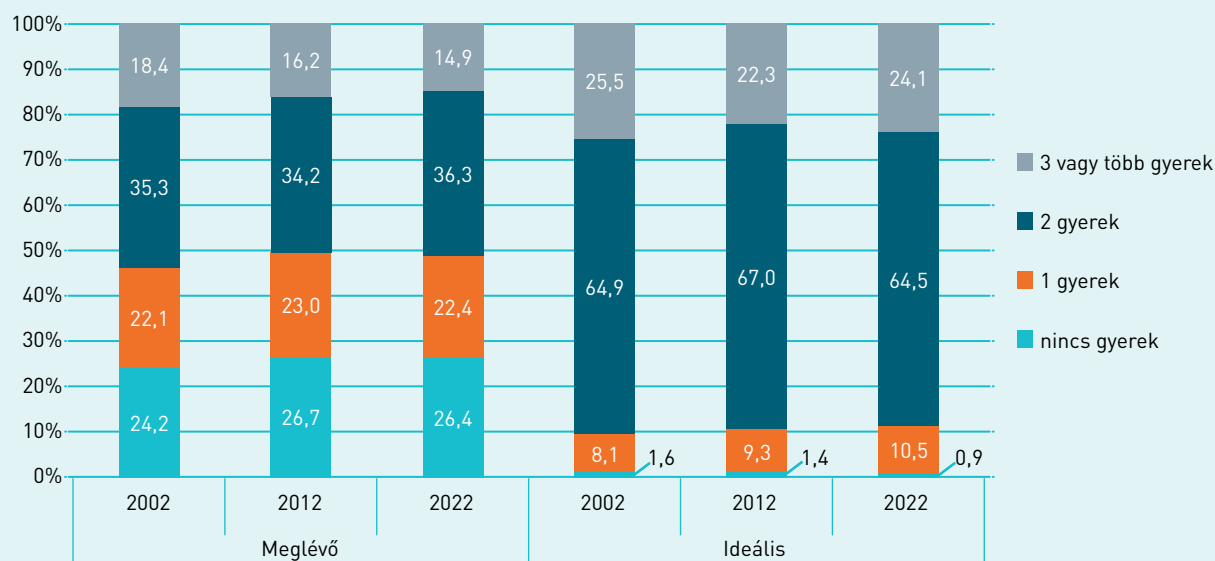
a) $N=471$, Cramer $V=0,152$, sig 0,001.

b) $N=576$, a Cramer V nem szignifikáns, a gamma mutató viszont igen.

c) $N=935$, Cramer $V=0,121$.

■ 3 vagy több gyerek
■ 2 gyerek
■ 1 gyerek
■ nincs gyerek

2. ábra: A meglévő gyermekek számát és az ideális gyermekszámot közlők aránya gyermekszám-kategóriák szerint (%)

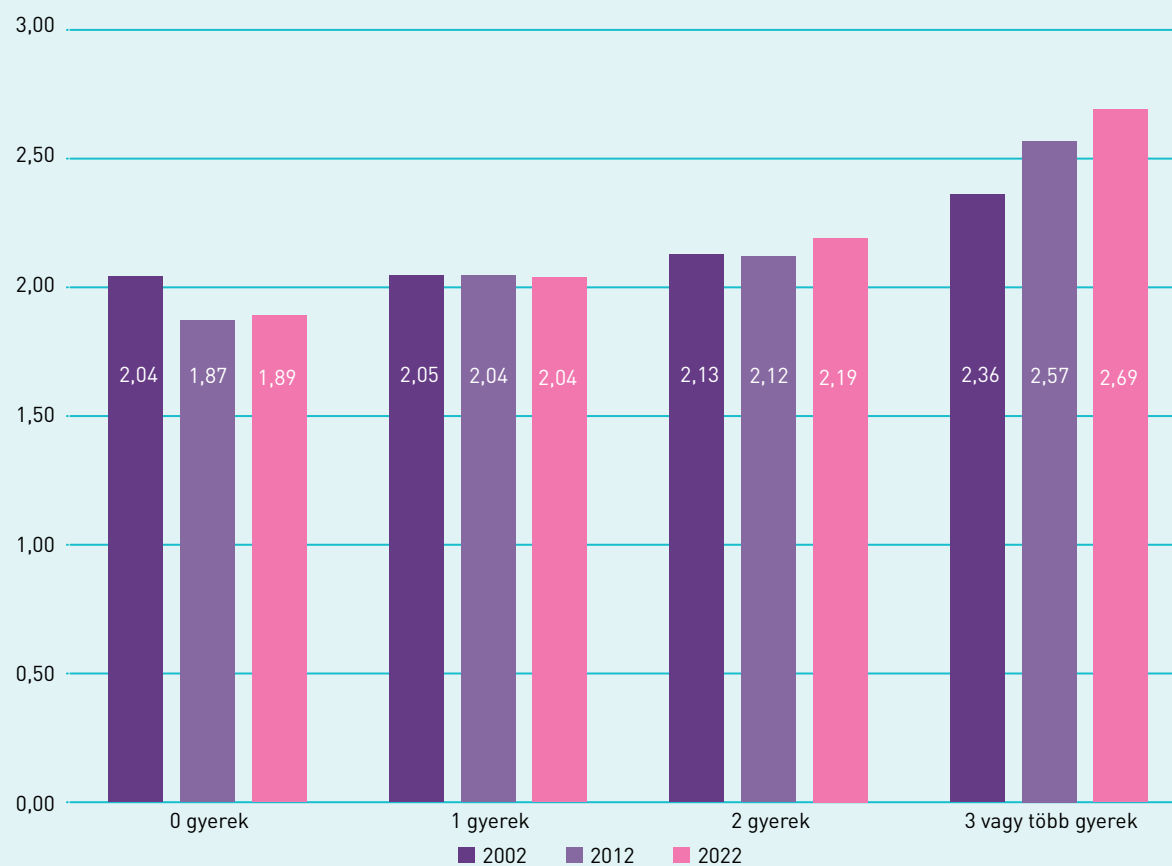
$N=1022$, 1008, 1027 a meglévő, míg 964, 924, 955 az ideális gyermekszámot megjelölőknél az évek sorrendjében.

Az arányokból leszűrhető legfontosabb megállapításunk, hogy bár terjed a gyermektelenség, alapvetően továbbra sem elfogadott a magyar társadalomban; a mintegy ezerfős mintákban – a fenti ábra alapján – a válaszolóknak csak a töredéke tartja ideálisnak a gyermek nélküli családot. A mintákban statisztikailag értelmezhetetlen a gyermektelenséget preferálók aránya, számuk 2002-ben 15, 2012-ben 13, 2022-ben pedig 9 fő volt.⁶ A ténylegesen gyermektelenek a három vizsgált évben a kérdezettek mintegy negyedét jelentették, ők viszont részben még vállalhatnak gyermeket. A válaszolók közel kétharmada mondja, hogy az ideális gyermekszám a kettő, ténylegesen azonban csak bő harmaduk számol be két gyermek születéséről, illetve neveléséről.

A kétgyermekes családmoddal erőteljes preferenciája, valamint a három- vagy többgyermekes létnek az egy gyermekhez képest nagyobb aránya az ideális gyermekszámon belül azt eredményezi, hogy az átlagos ideális gyermekszám minden évben 2,1 fölött van (3. táblázat).

Az ideális gyermekszám jóval kisebb eltéréseket mutat az egyes változók kategóriái szerint. A férfiak és nők közti eltérés statisztikailag nem is szignifikáns a vizsgált három évben. A párkapcsolati helyzet tekintetében csak a 2012-es év mutatna szignifikáns különbséget, ekkor az élettársi kapcsolatban élő, feltehetően még házasság előtt álló fiatal párok ideális gyermekszáma a legmagasabb az egyedülállókkal és a házasokkal szemben.

3. ábra: Az ideális gyermekszám átlagai a meglévő gyermekek száma szerint (fő)

Eta együtthatók értékei az évek sorrendjében 0,177, 0,339, 0,399; $N=961, 921, 956$; $\text{sig}<0,001$ mindhárom évben.

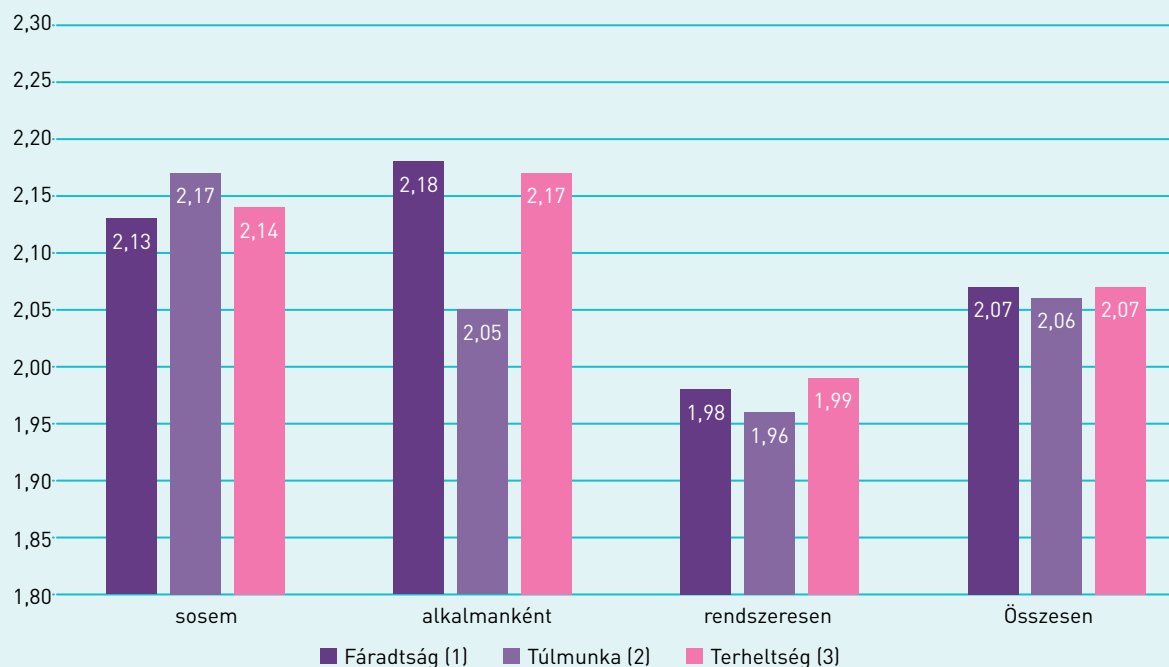
⁶ A nem válaszolók között lehettek olyanok, akik nem akartak nyilatkozni arról, hogy a gyermektelenséget tartják ideálisnak.

3. táblázat: Az ideális gyermekszám átlaga a kérdezettek főbb szociodemográfiai változói szerint

Megnevezés	2002		2012		2022	
	Ideális gyermekszám átlaga	Eta	Ideális gyermekszám átlaga	Eta	Ideális gyermekszám átlaga	Eta
Korcsoport N=958, 912, 956						
18-29 éves	2,08	0,190	1,92	0,162	2,19	0,109
30-39 éves	2,07		2,15		2,06	
40-49 éves	2,03		2,15		2,10	
50-59 éves	2,06		2,06		2,13	
60 év fölötti	2,34		2,24		2,25	
összesen	2,13***		2,11***		2,15**	
legmagasabb befejezett iskolai végzettség N=960, 922, 956						
legfeljebb 8 ált	2,19	0,127	2,24	0,134	2,46	0,212
szakmunkás	2,02		2,03		2,15	
érettségi	2,12		2,05		2,06	
diploma	2,25		2,17		2,03	
összesen	2,13***		2,11***		2,15***	
a kérdezett munkajellegcsoportja N=890, 836, 913						
vezetők	2,14	0,147	2,18	0,148	2,05	0,235
diplomás és szellemi szabad	2,27		2,14		2,04	
egyéb szellemi	2,08		2,13		2,06	
iparos, kereskedő, szolgáltató	2,19		2,05		2,13	
szakmunkás	2,00		2,01		2,09	
betanított munkás	2,18		2,17		2,32	
segédmunkás	2,11		2,25		2,62	
mg. fizikai és gazdálkodó	2,30		2,30		2,11	
összesen	2,12**		2,11**		2,15***	
gazdasági aktivitás N=953, 913, 949						
aktív dolgozó	2,06	0,151	2,03	0,198	2,07	0,224
tanuló	2,18		1,91		2,18	
htb, anyasági, egyéb eltartott	2,35		2,45		2,56	
nyugdíjas	2,19		2,24		2,26	
munkanélküli	1,93		2,07		2,74	
összesen	2,13***		2,11***		2,15***	

Megjegyzés: *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$. A nem és az ideális gyermekszám kapcsolata egyik évben sem szignifikáns.

4. ábra: Az ideális gyermekszám átlagai a kérdezettek munkaterheltsége szerint 2012-ben*

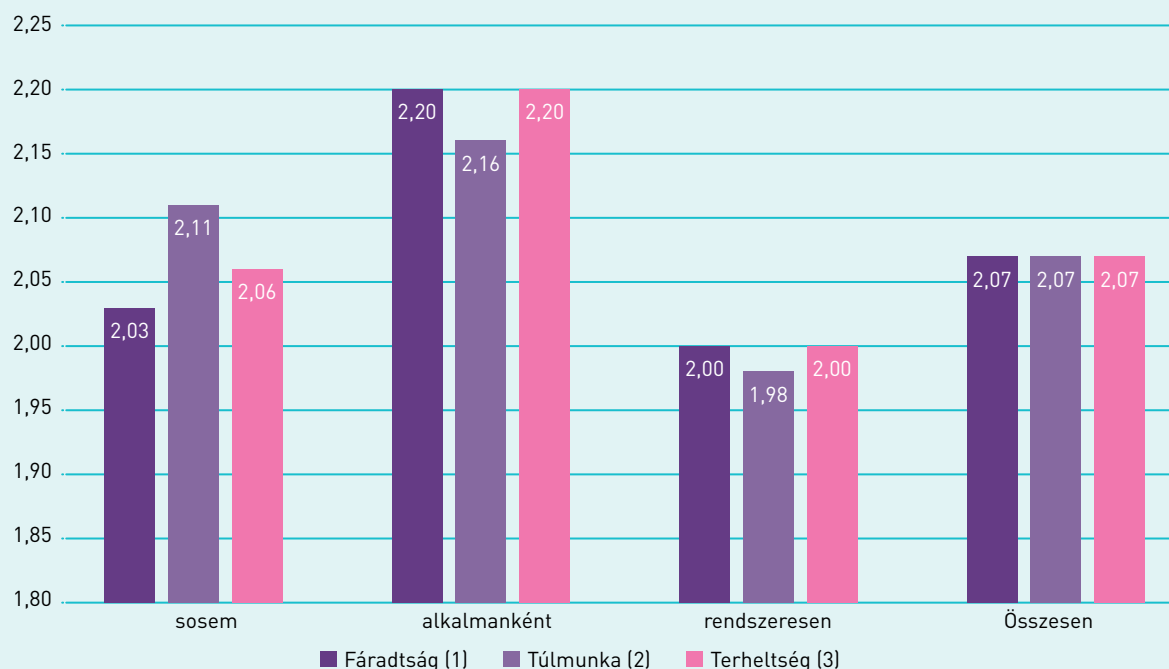
*A 2002-es évben egyik változó értéke sem volt szignifikáns, ezért ezeket nem közöljük, a 2022-es évben viszont mindháromé.

1) munkaviszonyból fakadó fáradtság – Eta együtthatók: 2012: 0,138; 2022: 0,135; Szignifikancia érték: 2012: 0,006, 2022: 0,003.

2) munkaviszonyból fakadó túlmunka – Eta együtthatók: 2012: 0,134, 2022: 0,125; Szignifikancia érték: 2012: 0,009, 2022: 0,007.

3) munkaviszonyból fakadó leterheltség – Eta együtthatók: 2012: 0,129, 2022: 0,134; Szignifikancia érték: 2012: 0,011, 2022: 0,003.

5. ábra: Az ideális gyermekszám átlagai a kérdezettek munkaterheltsége szerint 2022-ben*

*A 2002-es évben egyik változó értéke sem volt szignifikáns, ezért ezeket nem közöljük, a 2022-es évben viszont mindháromé.

1) munkaviszonyból fakadó fáradtság – Eta együtthatók: 2012: 0,138; 2022: 0,135; Szignifikancia érték: 2012: 0,006, 2022: 0,003.

2) munkaviszonyból fakadó túlmunka – Eta együtthatók: 2012: 0,134, 2022: 0,125; Szignifikancia érték: 2012: 0,009, 2022: 0,007.

3) munkaviszonyból fakadó leterheltség – Eta együtthatók: 2012: 0,129, 2022: 0,134; Szignifikancia érték: 2012: 0,011, 2022: 0,003.

A válaszok alapján látható, hogy az ideális gyermekszám esetében sokkal kisebbek az eltérések a kérdezettek szociodemográfiai változói szerint, amit az Eta-mutatókkal jellemzett gyengébb kapcsolatok is kifejeznek. Ez arra vall, hogy a kétgyerekes családdal mélyen gyökerezik a társadalomban, bár kismértékű elmozdulás látható a kettőnél több gyermek irányába.

Másik fontos következtetésünk, hogy az ideális gyermekszámmal legerősebben összefüggő változó a meglevő gyermekek száma, bár nyilvánvaló, hogy több tényező hatása is kimutatható (3. táblázat), amelyek egymással összefüggésben is hatnak. Az Eta-együtthatók a meglevő gyermekek száma esetében mindegyik évben a legmagasabbak a vizsgált szociodemográfiai változókkal való összehasonlításnál: míg 2002-ben a változó magyarázóereje 3,1 százalék volt, 2012-ben már 11,5 százalék, 2022-ben pedig 15,9 százalék az Eta² mutatók szerint (3. ábra).

Kimutatható a foglalkoztatási viszony és az abból fakadó leterheltség hatása az ideális gyermekszám alakulásában: a fáradtság, túlmunka és ezek együttes terhelést jelentő hatásai csökkentik az ideális gyermekszámot is, de ez a hatás még kisebb, még gyengébb, mint a tényleges gyermekszám esetében.

Felmerül a kérdés, hogy a szociodemográfiai változók milyen összefüggést mutatnak a munkaviszonyok otthoni megterhelést jelző változóival. Ha többváltozós varianciaanalízissel vizsgáljuk a szociodemográfiai és a munkahelyi viszony okozta leterheltséget mutató változók hatását a meglevő gyermekek számára, azt tapasztaljuk, hogy ezek általában nincsenek interakcióban, azaz együttes hatásuk nem mutatható ki a gyermekszám változására. Ezt az egyszerűbb keresztábra-vizsgálatok is megerősítik, ugyanis általában ezek szerint sincs szignifikáns kapcsolat mindhárom év tekintetében a két változó között. Egy kivétellel: a befejezett iskolai végzettség mindhárom évben szignifikáns kapcsolatot mutat a munkaviszonyokból eredő túlmunka gyakoriságával (6. ábra),

még ha ez a kapcsolat nem is erős, ami a kis elemszámokkal is összefügg.

A gyenge kapcsolatok ellenére látható, hogy a legnagyobb arányban mindhárom évben a diplomások számoltak be arról, hogy rendszeresen, azaz heti vagy havi rendszerességgel olyan sok időt töltöttek a munkahelyükön, hogy csak nehezen tudták elvégezni az otthoni feladataikat.⁷ Ez megerősíti a további vizsgálatok szükségességét azzal kapcsolatban, hogy a munkaviszony terhelő hatása hogyan függhet össze a kisebb mértékű gyermekvállalással. Spéder Zsolt korábban kimutatta, hogy megváltozik az életút szekvenciális rendje, azaz a gyermekvállalás elé egy (hosszabb) foglalkoztatási periódus ékelődik be (Spéder, 2001: 63),⁸ ami adatainkkal összefüggésben úgy jelentkezik, hogy a gyermekvállalást késleltető hatást a diplomások esetében fokozottabban feltételezhetjük, mert az eleve hosszabb tanulási idő után következő munkavállalási periódust még az elterjedtnek tekinthető túlmunka is terheli látszik. A diplomások tehát a többszörös késleltetés miatt könnyebben kicsúszhatnak a gyermekvállalási korból, és gyermektelenné válnak az összeadódó hatások miatt.

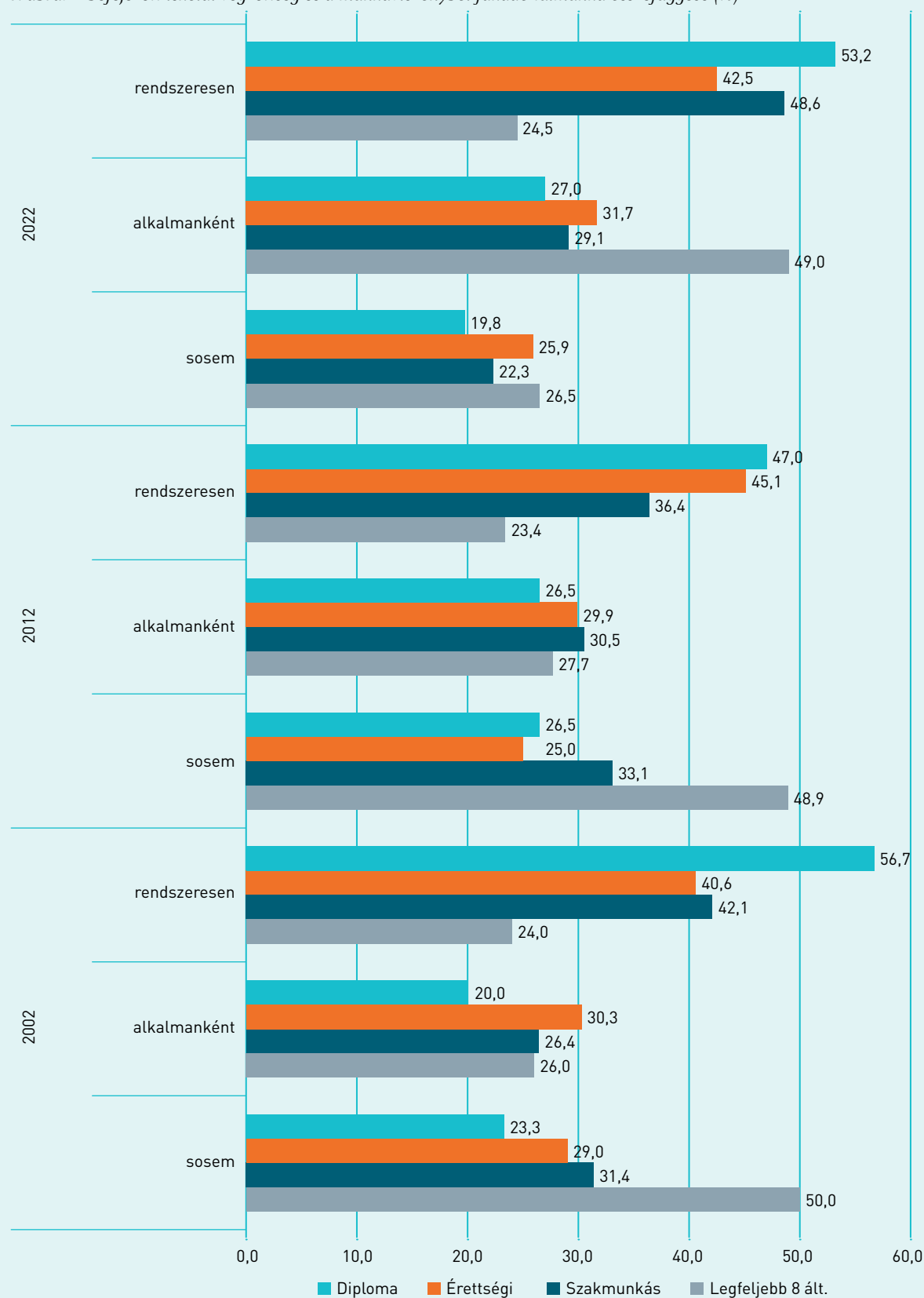
A végzettség, a túlmunka és a nettó jövedelmek összefüggésében is kirajzolódik a túlzott munkaterhelés visszafogó hatása a gyermekvállalásra. Egyfelől a munkavállalásnál a magasabb jövedelmek legerőteljesebben a végzettség, a beosztás és a foglalkoztatás dimenzióhoz kötődnek, részben összefüggően: a felsőfokú végzettség, az aktív munkaviszony, a diplomás és vezetői állások magasabb átlagjövedelmet valószínűsítene. A hosszabb munkaidő és a rendszeres túlmunka ugyancsak növeli az átlagos nettó jövedelmet, míg a házimunkával töltött idő (ha nem is lineárisan) és a gyermekszám növekedése szignifikánsan csökkenti, különösen kettőnél több gyermek esetében (7. ábra). E mechanizmusok együttes működésének pontos feltárása, a munkaviszonyok gyermekszámcsökkentő hatásainak részletesebb kidolgozása további, nagyobb mintát vizsgáló, célzottabb kérdőívvel dolgozó kutatásokra vár.⁹

⁷ A legalacsonyabb végzettségűek feltehetően felülreprezentáltak a részmunkaidősök között.

⁸ Spéder Zsolt a tanulmányát nőkről írta, de úgy gondoljuk, hogy ez a megállapítás nem csak nőkre érvényes.

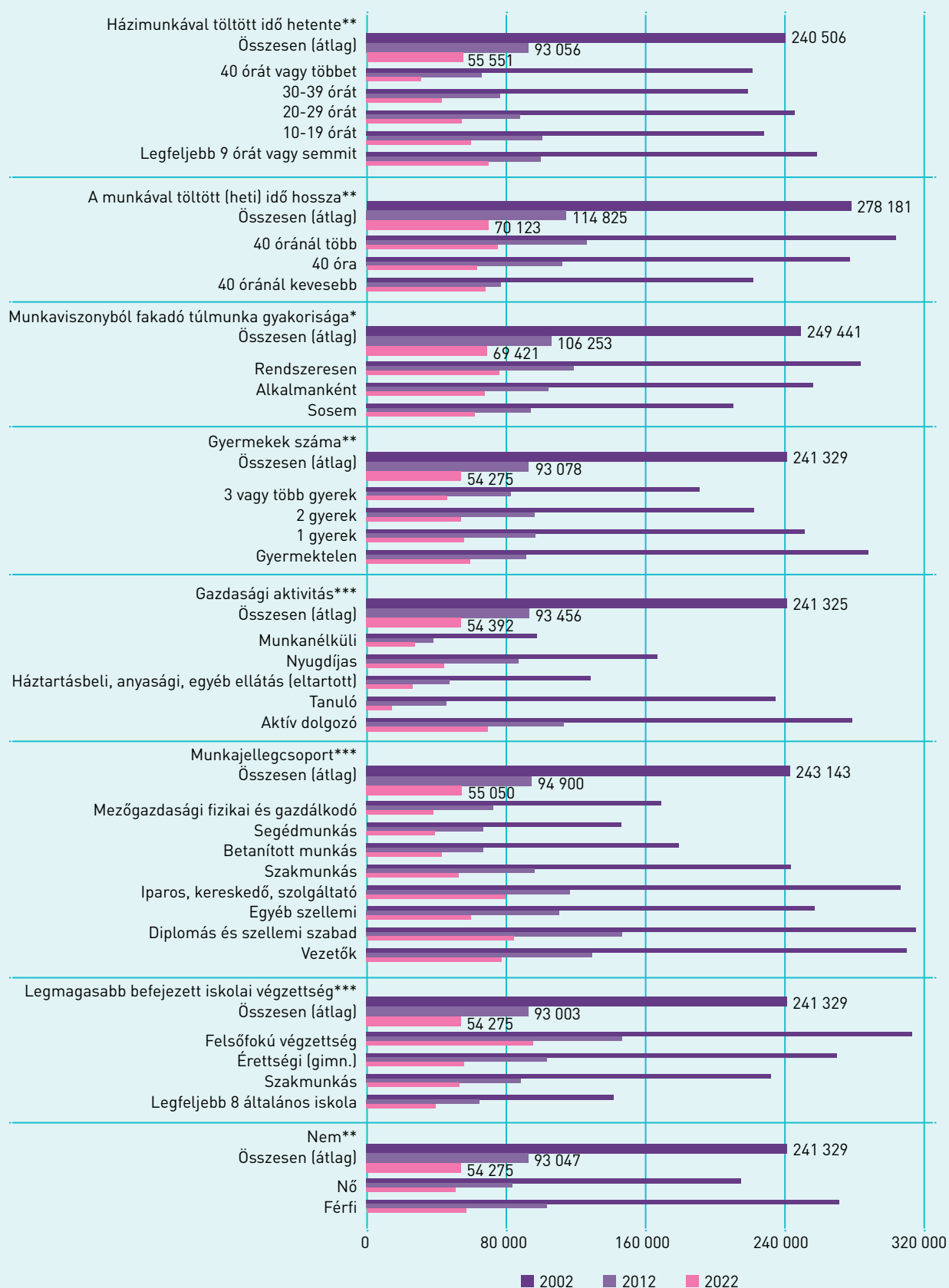
⁹ Az átlagos nettó jövedelem tekintetében úgy sikerült viszonylag nagy elemszámhoz jutni, hogy a válaszolók által folytonosan megadott nettó jövedelem eseteit a kategóriálisan megadott jövedelem eseteihez soroltuk, ezután a kategóriális jövedelmet az osztályközépsők szerint tettük folytonos változóvá.

6. ábra: A befejezett iskolai végzettség és a munkaviszonyból fakadó túlmunka összefüggése (%)

Kapcsolatmutatók az évek sorrendjében: Cramer V értékek 0,142, 0,123, 0,106; sig: 0,005, 0,028, 0,019; N=454, 468, 681.

7. ábra: Az átlagos nettó jövedelem alakulása a főbb változók szerint, Forint (Ft)

Megjegyzés: *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

A házimunkával töltött idő hossza érvényességi szempontból szintén további vizsgálatokat igényel.

Összegzés

„A munkapiac egyszerre gazdaság- és társadalom-integráló tényező, központi szerepet tölt be a foglalkozási státusok és anyagi javak egyének és társadalmi csoportok közötti elosztásában és az életút szerinti tagolásában. Működésének szociológiai és közgazdasági leírása sokat segíthet a termékenység alakulásának megértésében” (Spéder, 2003: 164). Vizsgálatunkban ennek megfelelően arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a munkával való leterheltség vajon mennyiben befolyásolja a gyermekvállalást, esetleg a gyermektelenséget, illetve mennyire van hatással az ideális gyermekszámra. Ennek érdekében az ISSP családok helyzetére fókuszáló öt adatfelvétele közül a három legutóbb készült adatbázist használtuk fel. Bár több év áttekintése biztosítja egy adott év esetlegességének kiküszöbölhetőségét, az adatfelvételek módszertani jellegzetességei alapvetően kétváltozós elemzéseket tesznek lehetővé, a kis minták elsősorban gyenge összefüggéseket eredményeznek, és számos további kérdést nagyobb mintán, célzottabb kérdőívvel szükséges vizsgálni.

A munkahelyi foglalkozási viszonyokból fakadó fáradtság, túlmunka és az ezek együtteséből eredő rendszeres leterheltség összefüggésbe hozható a kisebb átlagos gyermekszámmal és – ugyan csekélyebb mértékben – az ideális gyermekszám csökkenésével is. Ennek ellenére a szociodemográfiai tényezőkkel összevetve látható, hogy a gyermekvállalásnak nem elsődleges tényezői a munkaerőpiaci pozíciók, a gyermekvállalás önmagában nem a munkaidő hosszának vagy a keresetnek a függvénye, viszont a negatívumok láthatóan befolyásolják a második és többedik gyermek vállalását (1. ábra). Bár érezhető, hogy a munkával való leterheltség növelheti annak esélyét, hogy a magasabb paritású tervezett gyermekek nem születnek meg, a munkaviszonyoknak ez az érzékelhető hatása nem olyan

erős és következetes kapcsolat, mint amit a párkapcsolati helyzet, az életkor vagy a befejezett iskolai végzettség és a gyermekvállalás, azaz a meglévő gyermekek számának összefüggése jelent.

A három vizsgált évben legdominánsabb a diplomások túlmunkája, ami azt is jelentheti, hogy a felsőfokú végzettségűek kisebb gyermekszáma magyarázható az értelmiségi munkakörökre jellemzőnek látszó túlmunkaigénnyel is, különösen, ha figyelembe vesszük a munkavállalásban is megjelenő említett szekvencialitást (Spéder, 2001). Ennek megerősítéséhez is további, célzottan tervezett nagymintás vizsgálatok szükségesek.

Vizsgálatunkból pozitív változások is láthatók: az ideális gyermekszám nem esett vissza, sőt inkább növekedett 2002 és 2022 között. Ez egyben azt jelenti, hogy a magyar népességben továbbra is elfogadott a kétgyermekes családmódel, vagyis az ennél kisebb gyermekszám elsősorban nem a szándékoknak, inkább a körülmények visszafogó hatásainak tulajdonítható, beleértve ebbe az elemzett és az ezen kívüli munkaerőpiaci hatásokat is.

A munka világában is kimutathatók a javuló tendenciák: 2002-ben a gazdaságilag aktívak aránya 46,0 százalék volt a válaszadók körében, 2012-ben 48,7 százalék, 2022-ben pedig 64,6 százalék. Az átlagos nettó jövedelmet tekintve többen rendelkeznek magasabb jövedelemmel: 2002-ben arányuk a választók között 19,3 százalék, 2012-ben 10,5 százalék, 2022-ben viszont 22,9 százalék volt. Ez a jobb munkaerőpiaci helyzetet mutatja, és a gyermekvállalási szándékok megvalósításához, a vágyott gyermekek megszületéséhez nyújthat megfelelő anyagi biztonságot. A tényleges gyermekvállalást tekintve úgy látjuk, hogy a munkaerőpiac további kedvező változásai, így például a túlmunka okozta terhelés csökkentése pozitívan hathat a gyermekvállalási szándékok megvalósítására.

Felhasznált irodalom

- Bacci, M. L. (2001). Comment: Desired family size and the future course of fertility. *Population and Development Review*, 27, 282–289.
- Bencze Á. (2023). Gyermeket nem tervező fiatalok a Magyar Ifjúság Kutatásban. *Kapocs*, 6(2–3), 85–91.
- Demeny, P. (2011). Population policy and the demographic transition: Performance, prospects and options. In Lee, R. D. & Reher, D. S. (Eds): *Demographic Transition and Its Consequences* (pp. 249–274). Supplement to vol. 37 of *Population and Development Review*, The Population Council. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2011.00386.x>
- Drjenovszky Zs. & Sztáray Kézdy É. (2023). A munka és a magánélet közti egyensúly alakulása a kisgyermekkel otthon lévő apák családjában. *Szociológiai Szemle*, 33(2), 29–55. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2023.2.2>
- Engler Á. & Pári A. (2021). Párkapcsolat és családalapítás. In Székely L. (szerk.). *Magyar fiatalok a koronavírus-járvány idején: Tanulmánykötet a Magyar Ifjúság Kutatás 2020 eredményeiről* (pp. 87–112). Enigma 2001 Kiadó és Médiaszolgáltató Kft.
- Ferge Zs. (1969). *Társadalmunk rétegződése: Elvek és tények*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kapdebo Á., Papházi T. & Tárkányi Á. (2022). Gyermekvállalási tervek a pandémia idején Magyarországon. *Kapocs*, 5(1), 32–45.
- Kapitány B. & Spéder Zs. (2021). Gyermekvállalás. In Monostori J., Őri P. & Spéder Zs. (szerk.). *Demográfiai portré 2021* (pp. 45–63). KSH NKI.
- KINCS (2022). *A nők munkaerőpiaci helyzetének gyermekvállalással kapcsolatos kérdései és összefüggései: Kutatási jelentés*, 2022. szeptember. KINCS. https://www.koppmariaintezet.hu/docs/Munka_es_csalad_felmeres_KINCS_2022_augusztus.pdf (A letöltés ideje: 2024. január 16.)
- Koncz K. (2016). A női karriertípusok és jellemzőik. *Opus et Educatio*, 3(1), 30–39. <https://doi.org/10.3311/ope.115>
- Kórműves Zs., Kozák Cs. & Walter V. (2023). A gyermekes anyák nehézségei a munka világában. *Metszetek*, 12(1), 29–51. <https://doi.org/10.18392/metsz/2023/1/3>
- Makay Zs. (2024). Gyermekszületés utáni anyai munkavállalás. *Korfa*, 24(1), 1–5.
- Nagy E. & Pári A. (2021). A tudatos gyermektelenség lehetséges okai egy kvalitatív felmérés alapján. *Kapocs*, 4(3–4), 98–105.
- Oshio, T. (2019). Is a positive association between female employment and fertility still spurious in developed countries? *Demographic Research*, 41(45), 1277–1288. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2019.41.45>
- Paksi V. (2014). A magasan képzett nők gyermekvállalása és a tudományterület hatása. *Kultúra és Közösség*, 5(4), 143–152.
- Papházi T., Tárkányi Á. & Kapdebo Á. (2022). Gyermekvállalási szándékok a Hungarostudy adatainak tükrében. In Engler Á., Purebl Gy., Susánszky É. et al. (szerk.). *Magyar lelkiállapot 2021: Család – egészség – közösség* (pp. 69–92.) Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért.
- Papházi T., Uhljár P., Ferkis A. & Kapdebo Á. (2023). Fiatal felnőttek gyermekvállalása: tervek és motivációk. In Pári A. & Gyorgyovich M. (szerk.). *Család – érték – tér: Tanulmányok a családi értékekről* (pp. 71–90). Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért.
- Pári A. & Balog P. (2022). A gyermekvállalást jelenleg elutasító gyermektelenek a fiatal felnőttek körében In Engler Á., Purebl Gy., Susánszky É. et al. (szerk.). *Magyar lelkiállapot 2021: Család – egészség – közösség* (pp. 147–167). Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért.
- Spéder Zs. (2001). Gyermekvállalás megváltozott munkaerőpiaci körülmények között. In Nagy I., Pongrácz T. & Tóth I. Gy. (szerk.). *Szerepváltozások: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről* (pp. 46–64). TÁRKI – Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviseleti Titkársága.
- Spéder Zs. (2003). Gyermekvállalás szorító gazdasági körülmények, nyíló fogyasztási lehetőségek és bizonytalanság közepette. *Demográfia*, 46(2–3), 153–176.
- Szabó L. (2019). Gyermektelenség és iskolai végzettség összefüggései Magyarországon. *Demográfia*, 62(2–3), 199–233. <https://doi.org/10.21543/Dem.62.2-3.2>
- Szalma I. & Takács J. (2012). A gyermektelenséget meghatározó tényezők Magyarországon. *Demográfia*, 55(1), 44–68.